

Csohány János

A reformáció kezdetei Debrecenben

A kálvinista Rómának gúnyolt, majd magyar Genfnek átkeresztelt Debrecenben legalább 18 évvel később ment végbe a reformáció, mint ahogy 1518-ban Sopronban elkezdődött. Csakhogy Sopron német nyelvű szabad királyi város volt, míg Debrecen színpompás magyar lakosságú mezőváros (*oppidum*), ami nagy különbséget jelentett. A királyi udvarban is hamar megjelentek a reformáció tanai, amiket a királyné és a német udvaroncok, sőt az udvari pártot alkotó magyar főurak jó része is támogattak. Debrecen azonban nem volt az ország fővárosa, a királyi udvar nem ott székelt, hanem Budán. Mohács után az *obszerváns* ferences szerzetesek tették magukévá a magyar hitújítás ügyét, és 1530 után terjesztették azt a magyar lakosság körében. A történészek, ha bizonytalanok, hogy egy település mezőváros volt-e, perdöntőnek tekintik azt, ha ott ferences kolostor székelt. Debrecenben 1322 óta létezett ferences kolostor, de lakói nem az *obszerváns*, más néven *salvatoriánus*, azaz a régi rendtartáshoz szigorúan ragaszkodó, ugyanakkor a reformáció tanai iránt fogékony irányzathoz tartoztak, hanem az ún. *mariánus*, konzervatív irányhoz.

1536-ban új földesúrnak, Török Bálintnak adta Debrecen I. János király. Török Bálint Debrecen birtokbavételekor, vagyis 1536-ban vitte a városba magával Bálint papot, aki a városban végrehajtotta a lutheri reformációt. Feltehetjük a kérdést, hogyan hajthatta végre Török Bálint Debrecenbe vitt papja az ottani egyház reformációját, amikor érvényes országgyűlési törvények és a két ellenkirály rendelkezései tiltották a reformáció terjesztését, sőt a reformált egyházközösségek pusztát létének is. A kérdés magyarázata a speciális magyar közjogi helyzetben rejlik. Magyarországon a *cuius regio eius religio* nyugati jogi elve érvénytelen volt, itt a *ius patronatus* érvényesült. Míg Nyugat-Európában az uralkodó határozta meg országa vallási irányzatát, Magyarországon a földesúri jog alapjára épült egyház feletti patrónusi joggal bíró személy vagy közösség, (pl. szabad királyi város, kiváltságos terület) joga volt a plébános/ok alkalmazása. Az illetékes püspöknek a patrónus csupán be kellett, hogy mutassa jelöltjét, és ha az kánonjogi kifogást nem talált a prezentált személyben, akkor megerősítette azt. Bálint papot Török Bálint patrónusi joga alapján tehetett debreceni plébánossá, aki aztán parókiáját Luther tanai alapján átszervezte. 1523–1525 között zajlottak Németországban a parasztfelkelések, amelyekről Luther elhatárolódott. A magyar köznemesi, ún. *nemzeti pártnak* tehát nem kellett félnie attól, hogy a reformáció az 1514. évihez hasonló parasztháborúra vezet. Luther ugyanis nem

csupán elhatárolta magát a parasztfelkeléstől, hanem kifejezte, hogy a társadalmi igazságtalanságokat a hitélet és az egyház megújításával kell megoldani.

1529 júliusában iratkozott be a wittenbergi egyetemre Sylvester János, az első magyarországi magyar hallgató, ő lett az első latin–magyar nyelvkönyv írója, kiadója, majd az első nyomtatott magyar nyelvű Újszövetség fordítója, és 1541-ben Sárváron kiadója. Még abban az évben Siklósi Mihály későbbi reformátor iratkozott be Wittenbergben, majd 1529. december 3-án immatrikulált ugyanott Dévai Bíró Mátyás, a „magyar Luther” és Gregorius Johannis Debrecinus. Így velük megkezdődött a magyar peregrinusoknak Wittenbergbe áramlása. Az obszerváns ferences szerzetesek is magukévá tették Luthernek azt a tanítását, hogy a társadalmi reformot nem szabad összekötni az egyházi reformmal, mert abból parasztháború lesz, amit levernek és az egyházi reformot is megakadályozzák. Az obszerváns ferencesek közül került ki a magyar lakosság reformációjának első reformatori nemzedéke, amelyből számosan tanultak Wittenbergben.

Mind a középkorban, mind a koraujkorban Magyarországon a mezővárosok, un. *oppidumok* hálózata jellegzetes társadalmi formációt képezett. A mintegy 8–900 mezőváros valójában még jobbágytelepülésnek számított jogilag, földesúri hatalom alatt állt, de számos önrendelkezési jogot megváltott földesurától. Közülük mintegy 200 mezőváros a patrónusi jog több-kevesebb mértékével is rendelkezett, ami azt jelentette, hogy plébánosát földesurával együtt választotta ki, és prezentálta az illetékes püspöknek. Voltak olyan jogállású oppidumok, amelyek esetében a plébános kiválasztásánál a földesúr beleegyezésére csupán formálisan volt szükség. A nagyobb mezővárosoknak – azok között kitüntetett helyen Debrecennek – királytól nyert vásártartási-, árumegállítási joguk, sőt akár más kiváltságaik is voltak. Debrecen magyar nemzetiségű és nagy lélekszámú, viszonylag fejlett iparú város volt. Igazi anyagi erejét a szürke magyar szarvasmarha tenyésztése és kereskedelme adta. A szürke magyar szarvasmarha közel még egyszer akkorára nőtt, mint az Európa-szerte tenyésztett szarvasmarha, a húsa ízletesebb volt amannál, bőre és szarvának szaruja is sokkal jobban feldolgozható alapanyagot nyújtott, ezért Nyugat-Európában keresett és drága árucikk volt, ami a debreceni tőzséreknek rendkívül jövedelmező üzletet jelentett.

1541-ben I. Szulejmán szultán Buda birtokbavétele után Török Bálintot foglyként magával vitte. Török Bálint felesége, Pemfflinger Kata grófnő maradt Debrecen birtokosa két fiukkal, akik közül az egyikkel, Jánossal Debrecenbe költözött. Bár Pemfflinger Katát Szerémi püspök „lutheránus nőstényoroszlánnak” (*„leona lutheriana”*) nevezte, de ez a reformációt támogató debreceni nagyaszonny ugyanakkor kötődött a római katolikus valláshoz is, mert ferences gyónatát tartott, és 1546-ban bekövetkezett halála előtt úgy rendelkezett, hogy ferences kolostorba temessék.

A debreceniek keresztyén felebaráti gondoskodását dicséri, hogy 1529-ben, a reformáció előestéjén egyik polgáruk, Boncz László, megalapította a Szent Erzsébetről elnevezett Ispotályt, ami a II. világháború utánig zavartalanul működött. A reformáció kibontakozását követően a várost körülvevő árkon kívül un. külső ispotályt is létesítettek.

A reformáció előtt a bécsi egyetemen két diák szerepelt Debreceni előnévvel, a krakkói egyetemen pedig 1497–1523 között hét Debreceni nevű diák tanult. Utóbbiak valamennyien legalább két évet töltöttek ott és megszerezték a baccalaureusi fokozatot, egyikük pedig az ottani magyar diákok társaságának, a bursának volt a szeniora. Számos magyar ferences tanult Krakkóban, de a debreceniek inkább laikusoknak ítéelhetők. Ezek a számok nem mutatják, hogy a reformáció előtt nagy lett volna a debreceniekben a külföldi egyetemeken való tanulás iránti buzgalom. A kutatók bizonyosnak tartják, hogy a városi iskola a reformáció után vált jelentőssé, ugyanis az új irányzatnak volt alapvető célja az iskolázás, hogy az emberek olvasni tudják a Bibliát, megértsék a vallási irodalmat és tanokat, elsajátítsák a humanizmus és reneszánsz szellemi termékeit, s a tehetségesek azokat művelni tudják. A méltán híressé vált Református Kollégium alapítását 1538-ra teszik, ezért ünnepelték 400 éves jubileumát 1938-ban világraszóló tudományos felkészültséggel és pompázatos külsőségekkel. 1988-ban a 450-éves jubileum ünnepe is igyekezett méltó lenni az előzőhöz. Bár 1538-ban a nevezett Kollégium még aligha volt református, de hamarosan bekövetkezett a fordulat, a városba református plébános került. A város első rektora (iskolamestere) 1549-ből ismert, Dézsi Andrásnak hívták. Dézsi 1549-ben azért ment el a városból, mert Török János földesúr szigorú lutheránus elvárásával szemben ő a helvét, vagyis református irányzathoz tartozott.

Vitatott, hogy a lutheránus Bálint papnak közvetlen utódja volt-e Radán Balázs, az első biztosan református debreceni lelképásztor, vagy inkább Dévai Bíró Mátyásé, aki élete utolsó idejét töltötte 1544–1545-ben Debrecenben, ahol akkor már aligha „magyar Lutherként” fejezte be életét, hanem a helvét reformáció képviselőjeként. Radán Balázs minden bizonnyal a szigorú lutheránus Török János földesúr akarata ellenére került Debrecenbe plébánosnak. Őt Petrovics Péter, II. János király egyik gyámja patronálta és ekkor az ő pártfogása erősebbnek bizonyult Török Jánosénál. 1551-ben Török János akarata érvényesült, és Radán Balásznak távoznia kellett a debreceni parókiáról. Radán beregszászi plébános lett, ami Petrovics frissen megszerzett munkácsi uradalmához tartozott. Török János Radán utódjával, Kálmáncsehi Sánta Mártonnal azonban törököt fogott, mert ő is a helvét irányzat szószólójának, ha lehet azt mondani Radánnál is eredményesebb szószólójának bizonyult. 1552-ben ugyan ő is távozni kényszerült Debrecenből, de 1556-ban visszatérhetett, és megszervezte a Tiszántúli Református Egyházkerületet, amelynek első püspökeként 1557 végén Debrecenben halt meg.

Felmerül a kérdés, hogy miért nem maradt meg a reformáció lutheri irányzata mellett Debrecen, miután az egyház alapvető evangéliumi megújítását az már elvégezte. A református irányzat, ahogy akkor és még évszázadokig nevezték, a helvét irányzat, több ponton tovább ment a lutheri reformációnál. Tanította, hogy a király és a főurak, köznemesek mandátumként kapták Istentől társadalmi helyzetüket, adott esetben hivatalukat, amiért zsold gyanánt kapják az adót és a szolgáltatásokat az igazgatásuk alá rendelt társadalmi rétegektől. Elégedjenek meg a törvényes járandóságaikkal és azok fejében keresztyén módon igazgassák, és védelmezzék alattvalóikat. Amennyiben pedig a világi felsőbbség Isten rendelései ellenére jár el, a törvényt megszegve önkényesen lép fel alattvalóival szemben, azoknak a lázadás vádja nélkül joguk van az ellenállásra. A kereskedők nem csalók, ha méltányos nyereséget számítanak fel az általuk vállalt kockázat és munka fejében, sőt a társadalomnak nélkülözhetetlen tagjai. A kamatszedést Kálvin helyeselte. Szakított a középkori egyház, és még Luther ide vonatkozó tanításával is, miszerint minden kamat uzsora. A kálvini reformáció ezzel szemben azt vallotta, hogy az követ el lopást, aki az anyagi gyarapodás céljából felvett kölcsön hasznából nem ad a neki kölcsönzőnek kamatot. Biztonságot adott Kálvinnak az a tanítása is, hogy Isten üdvösségre választ ki egyes személyeket, ezt a kortársak nem fatalizmusként, hanem isteni kegyelmi ajándékként értelmezték. Abban a politikai helyzetben, amelyben ők éltek, amikor az állandó háborús viszonyok között sem vagyonuk, de még életük sem volt biztonságban, ez a tanítás adott nekik szilárd lelki támaszt. Arról nem is beszélve, hogy a református egyház szertartásai a lutheri rendtartásnál is egyszerűbbek, a gyülekezet számára érthetőbbek voltak.